

VERLICHTING EN ROMANTIEK – GEMEENSCHAPPELIJKE OORSPRONG

Een nieuwe visie

I. VAN DER VELDE

Romantiek – reactie op de Verlichting?

Jean Fabre, hoogleraar aan de Sorbonne, cultuurhistoricus van naam, heeft onder de titel *Lumières et Romantisme. Energie et nostalgie de Rousseau à Minkiewicz* een bundel opstellen gepubliceerd (Paris, Librairie C. Klincksieck, 1963) en deze verzameling, als gebruikelijk, laten voorafgaan door een Introduction. De centrale figuren in de vijf eerste opstellen zijn drie der grote Franse denkers uit de achttiende eeuw: Diderot, Rousseau, Voltaire; de centrale figuur uit de laatste opstellen is de Pool Minkiewicz (1798–1855), in 1829 uitgeweken. Hij werd later de eerste hoogleraar in de Slavische talen aan het Collège de France. Het gaat ons echter niet om de opstellen zelf, hoe lezenswaard deze ook zijn om de diepgaande en toch haast achteloos gespreide eruditie en om de humane geest waarvan deze eruditie getuigt, wel om de inleiding. En dan speciaal om dat gedeelte, waarin Fabre de verhouding Verlichting-Romantiek nader onderzoekt en waarin hij tot een visie komt, die velen verrassen zal.

Er blijkt t.a.v. het gangbare standpunt onvrede te bestaan. We zijn vaak gewoon de verhouding kort maar (te) simplistisch aan te geven met de tegenstelling verstand-gevoel, zoals Paul Hazard zich in 1946 in zijn groot werk *La pensée européenne au XVIIIe siècle* nog baseerde op de tegenstelling „têtes froides – âmes sensibles”, koele hoofden – warme harten, waarbij dan de bevrijde en bevrijdende werking der warme harten gold als reactie op de starre bindingen van de koele hoofden. Deze opvatting rust op successie: de Romantiek volgt op de Verlichting. Het probleem waarvoor de laatste decennia vele Franse cultuurhistorici zich geplaatst zien is de vraag van „Unité ou scission du siècle des Lumières”, eenheid of gespletenheid in de eeuw der Verlichting. Velen van hen hebben getracht, overeenkomstig modern levensgevoel de algemene drang naar synthese volgend, de achttiende eeuw te begrijpen in zijn eenheid. Eenheid wordt echter alleen mogelijk als men er in slaagt een „principe explicatif général”

aan te wijzen, een algemeen principe dat het denken en gevoelen van de achttiende eeuw in zijn geheel beheerst en verklaart.

Zodra men overging tot interpretatie van de Romantiek, achter de kunst der Romantiek zocht naar de ziel die door deze kunst wordt gereflecteerd, schijnen vooroordelen zich van de interpreterende geesten meester gemaakt te hebben, verzet tegen de beweging die geacht wordt de warme harten decennia lang onder druk te hebben gezet, i.c. de Verlichting. De Romantiek heeft in Frankrijk de revolutie beschouwd als „la fille sanglante des Lumières”. Men nam kennis van Kants „Was ist Aufklärung?”, maar bleek volmaakt ongevoelig voor dit model van diep en eerlijk denken. De enige reactie op deze fundamentele beschouwing die tot in onze tijd met succes gehanteerd wordt, was een volstrekte afwijzing, die bij velen overging in een onberedeneerde haat. Er treedt een groep op, wijsgeren (Taine), literatoren (Marmontel), staatslieden (Le Maistre), die zich met een zekere wellust beschouwt als „liquidateurs des Lumières”. Er was onvoldoende tegenwicht, al hebben figuren als Victor Hugo en Jaurès verzet geboden: „La violence du préjugé avait paralysé en France toute honnête réflexion sur le XVIIIe siècle”. Men verwees naar buitenlandse geleerden, de Duitser Cassirer en de Amerikaan Crocker.

Gemeenschappelijke oorsprong.

Het zoeken naar een grondslag van geestelijke eenheid in de achttiende eeuw geschiedde dus bepaald niet onder gunstige omstandigheden. Paul Hazard, die we hiervoor noemden, had in 1960 een gelukkige ingeving toen hij er in slaagde een moment vast te stellen, dat als „point de jonction” tussen Verlichting en Romantiek zou kunnen worden aanvaard. Hij zag als zodanig het jaar 1690, het jaar waarin Locke zijn „An essay on the human understanding” publiceerde. Een vondst, stoutmoedig en origineel ongetwijfeld, maar een vondst waartegen alle schools-historisch denken zich verzet. De oude „waarheid” – Romantiek als gevoelsreactie op het rationalisme der Verlichting –, heeft steeds bekoord door de eenvoud en door de begrijpelijkheid van een natuurlijke ritme.

Men aanvaardde de opvolging door het tegendeel – na de dominantie van het verstand de dominantie van het gevoel – als resultaat van innerlijk erkende contrastnoodzaak. En plotseling wordt men voor het feit geplaatst in John Locke, empirist „en tout et devant tout”, maar ook rationalist gelijk wij in *Grote denkers over opvoeding* hebben trachten aan te tonen, nu ook nog de denker te zien in wie het „point de jonction”, het verbindingspunt tussen Verlichting en Romantiek ligt. De oorsprong

der Romantiek zou daarmee in de geschiedenis der cultuur in feite zestig, zeventig jaar worden teruggeschoven. Men kan echter begrip hebben voor de gedachtengang van zoekers als Hazard en Fabre, die nu eenmaal trachten de achttiende eeuw te begrijpen in zijn eenheid. In ieder geval is het de moeite waard van Fabre's motivering kennis te nemen. We geven een vertaling van de desbetreffende passage, die de tekst op de voet volgt.

„Vanaf het moment dat hij de aangeboren ideeën verwerpt, waarop de zekerheid van Descartes rustte, verbreekt de mens der Verlichting de banden met het absolute; tegen de essentie kiest hij de existentie; hij proclameert zichzelf tot enige bewerker van en bouwer aan zijn lot. Een zielsverrukkend perspectief, omdat het de stoutmoedigheid eigen aan het denken bevrijdt, de wil tot gebruikmaking der vermogens doet opleven, de hoop vervangt door de idee van vooruitgang. Deprimerend perspectief, omdat de mens aan zichzelf uitgeleverd, geen bescherming meer vindt tegen zichzelf; wijl het individu zich opheft op hetzelfde moment dat hij zich verheft; wijl het hem noodlottig blijkt te zijn te bouwen op het drijfzand der ervaring in plaats van op de rots van het geloof. Gedwongen nieuwe waarden te ontdekken, betreurt hij de verloren zekerheden. Aspiraties en decepties, 's levens onstuimigheid en 's levens moeheid, bewogenheid van de geest en geschoktheid van de ziel, heel het ontroerende leven is in kiem aanwezig in Locke's sensualisme. Dat sensualisme veroverf of liever doordringt langzaam de (achttiende) eeuw. Als het aanstoot geeft, hetzij aan enig anders gebaseerd systeem hetzij aan de religieuze traditie, zal het hen fel aanvallen, maar vaker toch een vergelijk treffen om hen van binnen uit gemakkelijker te ondermijnen. Als Locke zelf, als Newton, zal ook Condillac zich oprecht Christen bekennen en men zal zijn werken aanbevelen als lectuur voor de kerkelijke instellingen. Want tegen het eind van de eeuw krijgt de theologie hetzelfde sensualistische karakter als de filosofie en de aan haar gebonden wetenschappen: moraal, politiek en natuurlijk de psychologie, nieuwe wetenschap, en voorts zeer snel reeds, de estetik. Abbé Dubos heeft haar haar taak aangewezen zelfs voor Baumgarten haar een naam had geschonken, maar Dubos had dan ook uit Locke's eigen handen de waardevolle Franse vertaling *l'Essai sur l'entendement humain* ontvangen. Juist aan Locke vragen de moderne propagandisten van het dualisme ziel-lichaam wat nodig is om dit dualisme te ondersteunen; maar op hem ook beroepen zich – en met meer reden – om dat dualisme te vernietigen diegenen die in de zuivere geest of de onzuivere materie het principe van een monisme ontdekken dat, met gelijke zekerheid, ofschoon als tegendeel, de veldwinnende filosofie der achttiende eeuw werpt op de weg van existentie en wording.

Proprium pro numine lumen: zolang de mens der Verlichting zijn devies slechts als devies beschouwt, zolang hij de vraagstelling beperkt tot principes of dogma's, ideeën of instituten, blijft de achttiende eeuw haar roeping getrouw. Maar zodra de vraagstelling zich wendt tot de mens zelf of liever: tot iedere individuele mens, en vraagt dat alles wat gedacht is ook, maar beter eerst, intens ervaren en beleefd is, dan kan men spreken en zal men ook weldra spreken van Romantiek. De natuurlijke persoonlijkheid, meer dan ooit geworden tot maat van alle dingen, vindt zich vormen van expressie waarin het ik, zonder zijn geest-

drift of zijn angst, zijn strijd of zijn droom te verraden, zich kan vertalen ten dienste van een kunst waarin de eisen van spontaneïteit en intensiteit de zorg voor orde en harmonie verdringen. Maar de Romantiek, deze vibratie of contractie der Verlichting, kan nooit van de Verlichting worden losgemaakt, zelfs niet wanneer zij beweert zich door anathema of afwijzing van de Verlichting te bevrijden."

Consequenties voor de geschiedenis der pedagogiek?

Aldus Fabre in zijn inleiding. We volstaan met de weergave van wat wij als kern menen te moeten beschouwen. Heeft deze beschouwing betekenis voor de geschiedenis der pedagogiek en zo ja, welke?

Men zou zich twee consequenties kunnen denken:

1. De oorsprong der Romantiek wordt in de geschiedenis der cultuur en daarmee in de geschiedenis der pedagogiek inderdaad zestig, zeventig jaar teruggeschoven.
2. De plaats van Locke in de geschiedenis der pedagogiek dient nader te worden overwogen.

Ad 1. Deze consequentie is o.i. niet aanwezig. In Locke's *Essai* moge dan het verbindingspunt tussen Verlichting en Romantiek liggen, uit Fabre's betoog, met name uit de slotlinea van het vertaalde citaat blijkt duidelijk, dat z.i. de Romantiek een langdurige „incubatie”periode heeft doorgemaakt. Pas laat, in tweede instantie, bekommert de vraagstelling van de Verlichting zich om denken, ervaren en beleven van de individuele mens. „Dan kan men spreken en zal men ook weldra spreken van Romantiek”. We zijn dan terecht gekomen bij Rousseau, die meer dan iemand anders de mens centraal heeft gesteld in zijn arbeid, zoals o.a. duidelijk blijkt uit de aanhef van beide Discoursen, het *Discours sur les sciences et les arts* en het *Discours sur l'inégalité*. Maar vooral uit de antropologische opvoedingsleer die hij ons in de *Emile* heeft geschonken. Al deze arbeid ligt tussen de jaren 1750 en 1762. Voor velen is Rousseau uitsluitend „le père du romantisme”. Dat is hij oók, maar hij is meer. Verlichting en Romantiek verenigen zich in hem, ook blijkens Fabre. „En Jean-Jacques Rousseau: l'homme, le penseur, le poète, énergie et nostalgie paraissent solidaires et complémentaires”. Rousseau heeft de „homme de la société” aangespoord een wereld op te bouwen, waarin hij zich door constructieve arbeid zou kunnen volmaken inplaats van in verdorvenheid ten onder te gaan. Maar tegelijkertijd heeft hij, doordat hij in de „homme de la nature”droom en geweten deed ontwaken, midden in de eeuw der Verlichting het wezenlijke van de Romantiek doordacht, doorleefd en omschreven: „Il en est à l'origine et au coeur”. Rousseau

blijft „à l'origine" en daarmee vervalt de noodzaak, de oorsprong der Romantiek zestig, zeventig jaar terug te schuiven.

Ad 2. Wil men Locke beschouwen als verbindingspunt van Verlichting en Romantiek, dan behoeft dit nog niet te betekenen dat zijn activiteit zich in beide richtingen heeft gespreid en zeker niet dat zijn activiteit zich in beide richtingen gelijkelijk heeft gespreid. Van Romantiek zoals Fabre die hiervoor omschrijft, lijkt ons in Locke's werken weinig sprake, ook niet in zijn *Some thoughts concerning education*. Voor ons is hij overigens meer opvoeder van volwassenen dan opvoeder van de jeugd. Hij blijft vooral belangrijk als schepper van een persoonlijkheidsideaal, dat in Engeland is ingeslagen: de gelovige moralist; de strever naar waarheid; de zoeker naar maat en evenwicht, beheerst, gedisciplineerd, flegmatisch; de pleiter voor zelfstandig, onafhankelijk denken. Samenvattend de praktisch bruikbare energieke mens, gesterkt door redelijkheid en zedelijkheid. Het zou onwezenlijk aandoen, ook volkomen ongemotiveerd zijn, in Locke de „father of romanticism" te zien, al kan men het met Fabre eens zijn dat in zijn sensualisme „heel het ontroerde leven in kiem" aanwezig is. Maar die kiem heeft dan toch een groeiperiode van zestig, zeventig jaar nodig gehad, eer zij in volle kracht uitbotte. Men kan zeggen dat Locke door zijn verwerping van de aangeboren ideeën en door zijn steunen op de ervaring de poort voor de Romantiek heeft geopend. Verder kan men o.i. niet gaan.

Hazard's stoutmoedige vondst het jaar 1690 aan te wijzen als „geboortjaar" voor de Romantiek, noch Fabre's nadere toelichting behoeven te leiden tot onderbrenging van Locke in een andere categorie dan die waarin hij steeds is ondergebracht, de categorie der verlichtingspedagogen. Maar beide geleerden hebben ons een verrassend staaltje gegeven van de originaliteit van het Franse denken.